

Ευάγγελος Λιβιεράτος*

ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΑ**

Η διασταύρωση των ερευνητικών μου εμπειριών με τους ιστορικούς χάρτες της Κύπρου συνέβη το 1999 στο διεθνές συνέδριο των Αθηνών για την ιστορία της χαρτογραφίας. Ήταν τότε που είχα την τύχη να γνωρίσω τον Γιάννη Κυπρή και τη Λευκή Μιχαηλίδου και από αυτούς τους ευγενείς και γενναιόδωρους φίλους τώρα, τη χαρτογραφική συνιστώσα του ΠΙΤΚ.

Η συνάντηση με τη χαρτογραφική Κύπρο μου έδωσε την ευκαιρία, εκτός από τη χαρά της προσέγγισης με το νησί, να διευρύνω το πεδίο του επιστημονικού και φιλοσοφικού ενδιαφέροντός μου για την επιβλητική, υποβλητική, και συνάμα υπέροχη *ακτογραμμή*, αυτή τη μαγική κλειστή γραμμή που ξεχωρίζει τη ξηρά από τη θάλασσα, ή ανάποδα, και δίνει στα νησιά το σχήμα τους. Στα νησιά, τα μικρά και τα μεγάλα, που όλα μαζί διακόπτουν την απεραντοσύνη του υδαρούς συνεχούς των θαλασσών και των ωκεανών, των επτά δεκάτων της επιφάνειας της γης. Γιατί ας μην ξεχνάμε ότι τα τρία μόλις δέκατα της όλης υδρογείου που καλύπτονται από ξηρά δεν είναι τελικά άλλο παρά νήσοι, και μόνον νήσοι. Από τις ηπείρους μέχρι τα μοναχικά νησιά και εκείνα τα μαζεμένα σε συντροφιά στα αρχιπέλαγα. Νησιά αγκυροβολημένα εδώ κι' εκεί προς όλα τα θαλασσινά αζιμούθια των ανέμων.

Ότι δὲ ἡ οἰκουμένη νήσός ἐστι πρῶτον μὲν ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς πείρας ληπτέον όπως σημειώνει ο Στράβων στα γεωγραφικά του.

Όμως, το γήινο «στεγνό» έλασσον, η Terra Firma, τα τρία δέκατα της υδρογείου, που δεν είναι παρά νήσοι στα διάφορα αγκυροβόλια των θαλασσών και των ωκεανών, δεν είναι μόνο επιφάνειες με διάφορες μορφές και διαστάσεις, από ηπείροι μέχρι νησίδες, αντικείμενα απλώς της γεωμετρίας. Είναι και ζωντανά υποκείμενα των κόσμων της Φύσης και των Ανθρώπων. Και έτσι συνολικά τα βλέπει ή πρέπει να τα βλέπει η όλη χαρτογραφία.

Η νησιωτική σύλληψη της στεγνής επιφάνειας της γης καταλαμβάνει σημαντική θέση, σχεδόν υπαρξιακή, στο πεδίο της ανθρώπινης συλλογικής μυθολογίας,

* Καθηγητής ΑΠΘ, Πρόεδρος της Επιτροπής της Διεθνούς Χαρτογραφικής Ένωσης για τις Ψηφιακές Τεχνολογίες στη Χαρτογραφική Κληρονομιά.

** Εισήγηση που παρουσιάστηκε στις 27 Μαρτίου 2008 στο Σπίτι της Κύπρου στην Αθήνα, μέρος τους προγράμματος για το δεκαήμερο εκδόσεων Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου «Έκθεση εκδόσεων και οπτικοακουστικών παραγωγών (1984-2008)», 27 Μαρτίου – 4 Απριλίου 2008, Κυπριακή Πρεσβεία – Σπίτι της Κύπρου.

του φανταστικού, της μνήμης και της νοσταλγίας, της δράσης και της αντίδρασης, από τους πρώτους πολιτισμούς μέχρι τις μέρες μας. Τα νησιά είναι συνδεδεμένα με την αέναη ανθρώπινη αναζήτηση του άγνωστου, του απρόσιτου, του ιερού, του ιδανικού, της πηγής, του παραδείσου, του *Terminus a quo* για άλλα...

Μέσα σ' αυτό το οικουμενικό νησιωτικό πανόραμα, η Κύπρος, η τρίτη σε μέγεθος μεταξύ των νήσων της Μεσογείου, μετά τη Σικελία και τη Σαρδηνία και πριν την Κορσική και την Κρήτη, είναι ένα διακεκριμένο μέλος του υδρόγειου κόσμου, ένας άμεσος ή έμμεσος κόμβος των μεγάλων ιστορικών κυριαρχιών στην ανατολική Μεσόγειο. Έτσι δηλώνεται και στην ιστορία της χαρτογραφίας.

Πολλά παραδείγματα στην διαχρονική ανάπτυξη της γεωγραφίας και των εικονικών της εκδοχών, όπως είναι οι χάρτες συνηγορούν σ' αυτό. Ειδικά κατά τη διάρκεια της πυκνής περιόδου της ανόδου και της κορύφωσης της χαρτογραφίας των ναυτικών πορτολάνων χαρτών, από τον 14^ο μέχρι σχεδόν τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, η Κύπρος απεικονίζεται με φροντίδα και αφθονία από όλους σχεδόν τους χαρτογράφους των μεγάλων σχολών της ευρωπαϊκής χαρτογραφίας.

Ο πεντάκορφος ορισμός της μνημονικά ιδιαίτερης κυπριακής ακτογραμμής, παραμένει εντυπωσιακά διαχρονικός και κάνει το σχήμα της νήσου εμβληματικό στην ιστορία των χαρτών και όχι μόνο.

Η Κύπρος, όπως και η Κρήτη, έτυχε προνομιακής μεταχείρισης από τους χαρτογράφους, τους κύριους αυτούς εικονογράφους της ναυτικής οικονομικής και γεωπολιτικής εξουσίας στη Μεσόγειο από τον 12^ο αιώνα και ύστερα. Η θέση της άλλωστε στις οδούς άσκησης αυτής της εξουσίας ήταν πάντα κρίσιμη.

Αλλά και πριν τη χρυσή περίοδο της ναυτικής χαρτογραφίας, η Κύπρος βρισκόνταν στο πεδίο των ενδιαφερόντων μεγάλων ανδρών που συνέβαλαν στην θεωρία και την εφαρμογή της γεωγραφικής σκέψης. Στα πολύ παλιότερα, ο Αριστοτέλης αναφέρει την Κύπρο σε μια από τις τέσσερις αποδείξεις του περί της σφαιρικότητας της γης και ο μαθητής του Δικαίαρχος την ορίζει ως το ανατολικό άκρο του *Διαφράγματος*, της νοητής γραμμής του γεωγραφικού πλάτους των 36^ο που χώριζε για αιώνες τον βόρειο από τον νότιο κόσμο της αρχαιότητας, με δυτικό άκρο τις Στήλες του Ηρακλέους.

Η σύγχρονη Κύπρος αντιλαμβάνεται τη χαρτογραφική κληρονομιά της και όχι τυχαία διακρίνεται ιδιαίτερα και αναγνωρίζεται τα τελευταία χρόνια στο διεθνές χαρτογραφικό στερέωμα. Και το ΠΙΤΚ, με την πολύτιμη συλλογή χαρτών, τις πρωτοβουλίες, τις συνέργειες και τις δράσεις του, έχει ανοίξει νέα διεθνή πεδία στην ι-

στορική χαρτογραφία, που διαρκώς διευρύνονται και πλουτίζονται θεματικά με εκδόσεις, εκθέσεις, συνέδρια και με συμμετοχές σε διεθνή fora, έτσι ώστε να αποτελεί σήμερα ένα πολύ διακριτό ίδρυμα στην παγκόσμια χαρτογραφική σκηνή, πιστώνοντας στην Κύπρο τη διεθνή διάκριση και από εκεί, ελπίζω καθ' έλξιν, σε όλον τον ελληνισμό. Για την ελλαδική μάλιστα συνιστώσα του αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ένα πρότυπο.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η βιβλιογραφία που αφιερώνεται στη συστηματική μελέτη της χαρτογραφίας και των χαρτών της Κύπρου αυξάνεται αριθμητικά και διευρύνεται σε θεματικό περιεχόμενο. Η εργασία του Ανδρέα και της Judith Στυλιανού, πριν πάνω από ένα τέταρτο του αιώνα σηματοδοτεί την απαρχή ενός πυκνού ενδογενούς κυπριακού ενδιαφέροντος για τις χαρτογραφικές απεικονίσεις της Κύπρου δια μέσου των αιώνων. Αλλά και από την Κύπρο, αρχίζει το ταξίδι του μοναδικού Καταλόγου των έντυπων ιστορικών χαρτών της Ελλάδας του Χρίστου Ζαχαράκη, ενώ κορύφωση αποτελεί το συστηματικό έργο του ΠΙΤΚ στη χαρτογραφία, από την ίδρυσή του το 1984. Με τη συλλογή χαρτών στην αρχή και με τη σειρά των αγγλόφωνων διαλέξεων για την κυπριακή χαρτογραφία από τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Οι *Cyprus Cartography Lectures*, απέδωσαν, σε πρώτη φάση, πέντε σημαντικές εκδόσεις την περασμένη δεκαετία, όλες από τη βρετανική χαρτογραφική σκοπιά και παράδοση. Οι βινιέτες και οι συμβολισμοί τους στη χαρτογραφική ιστορία της Κύπρου της Hellen Wallis το 1992, οι χάρτες της νήσου μέσα από τα βρετανικά κυβερνητικά αρχεία της Susan Gole το 1996, η πρώτη σύγχρονη χαρτογράφησης της, το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, από τον Οράτιο Kitschener του Rodney Shirley το 2001 και ενδιάμεσα η διαχρονική περιήγηση στη ναυτική μεσογειακή χαρτογραφία και στις θαλάσσιες πλοηγήσεις του Christopher Terrell το 1999 και η πραγματεία του Tony Campbell το 1994 για την αξιοπιστία των ιστορικών χαρτών της Κύπρου με την ιδιαίτερα προφητική σημείωση για την αναγκαιότητα των μετέπειτα κυρίαρχων ψηφιακών τεχνολογιών στην αναλυτική μελέτη της ιστορικής χαρτογραφίας, που με συγκίνηση υπογραμμίζω.

Στη δεύτερη φάση του θεσμού των διαλέξεων κατά την τρέχουσα δεκαετία, παρατηρείται μια στροφή του ΠΙΤΚ σε ελληνικές και λατινικές ματιές σχετικά με την κυπριακή χαρτογραφία. Η διάλεξη του ομιλούντος, σχετικά με τη συγκριτική και ταξινομητική ψηφιακή ανάλυση των ιστορικών χαρτών της Κύπρου και της τεχνολογίας που υποκρύπτεται σ' αυτούς, η διάλεξη των Francesca Cavazzana Romanelli και Gilles Grivaud για την ανάδειξη του μεγάλου βενετικού χάρτη της Κύπρου των μέσων του 16^{ου} αιώνα, του μηχανικού Leonida Attar, με την έκδοση που ήδη κυκλοφορεί και η αναμενόμενη διάλεξη του Γιώργου Τόλια αποτελούν,

κατά τη γνώμη μου, ένα νέο βήμα του Ιδρύματος, μια γενναία αναζήτηση πρωτοτυπίας στην έρευνα της κυπριακής ιστορικής χαρτογραφίας.

Όμως το ΠΙΤΚ επενδύει στη χαρτογραφία και στην ανάδειξη της συλλογής του, και με ειδικούς τόμους, όπως είναι οι *Χάρτες και Άτλαντες του 1984*, οι *Σπάνιοι χάρτες της Κύπρου του 16^{ου} αιώνα*, του 1994, η *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος του 1997*, η *Κύπρος στα αζιμούθια του ανέμου του 2003*, που είχα την τιμή να επιμεληθώ για να τιμηθεί από την ελληνική ευρωπαϊκή προεδρία η υπογραφή της συνθήκης ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και η έκδοση – αναφορά *Χάρτες της Κύπρου από τις συλλογές του ΠΙΤΚ* του ίδιου χρόνου, που αποτελεί τη δημοσίευση του συνόλου της συλλογής του με πάνω από τρεις εκατοντάδες χάρτες.

Επιπλέον, το Ίδρυμα διαχέει τον χαρτογραφικό πολιτισμό της Κύπρου και με εκθέσεις διεθνούς εμβέλειας, με τη διοργάνωση διεθνών συνεδρίων υψηλής αποδοχής από την κοινότητα του παγκόσμιου χαρτογραφικού συλλεκτισμού. Το βραβείο άλλωστε που του απονεμήθηκε από τη Διεθνή Εταιρεία των Συλλεκτών Χαρτών, το IMCoS – Tooley Award, το 1990, αλλά και η ανάθεση από τη σημαντική αυτή Εταιρεία της διοργάνωσης στη Λευκωσία του 22^{ου} Διεθνούς Συμποσίου της το 2003, αποδεικνύουν το κύρος και την εμβέλεια του Ιδρύματος, το οποίο από το 2005 συμμετέχει με τη διευθύντριά του και στην Επιτροπή της Διεθνούς Χαρτογραφικής Ένωσης (ICA) για τις Ψηφιακές Τεχνολογίες στη Χαρτογραφική Κληρονομιά.

Θα ήθελα τώρα, να μου επιτρέψετε να σταθώ για λίγο στην τελευταία σπουδαία χαρτογραφική έκδοση του ΠΙΤΚ των Cavazzana και Grivaud με τίτλο *Cyprus 1542. The Great Map of the Island by Leonida Attar*. Σε μια θαυμάσια πολύχρωμη έκδοση 145 σελίδων, που σηματοδοτεί, κατά την αντίληψή μου, τη στροφή του Ιδρύματος προς τα προωθημένα ερευνητικά πεδία στην ιστορία της κυπριακής χαρτογραφίας, περιγράφεται για πρώτη φορά και αναδεικνύεται ένας πολύ λίγο γνωστός και μέχρι την έκδοσή του αδημοσίευτος χειρόγραφος χάρτης της Κύπρου, από τη συλλογή του δημοτικού Μουσείου Correr της Βενετίας, που ανασύρθηκε σχεδόν τυχαία πριν λίγα χρόνια. Είχα την τύχη να τον περιηγηθώ στη Βενετία, λίγο μετά την ανάσυσή του, με τη βοήθεια του φίλου Camillo Tonini, ασυντήρητο, απλωμένο σε ένα τραπέζι στα ενδότερα του Μουσείου, και το πρώτο πράγμα που μου έκανε τότε αυθόρμητη εντύπωση ήταν η απεικόνιση του υδρικού συστήματος που κάλυπτε πυκνό και έντονα σχεδιασμένο την επιφάνεια της νήσου. Η παρατήρηση του Tonini ότι ο χαρτογράφος ήταν μηχανικός ήταν μια καλή εξήγηση γι' αυτό, αν και το, ας το πω συμπιεσμένο κατά πλάτος σχήμα της Κύπρου

στο χάρτη αυτόν μου φάνηκε αξιοπρόσεκτο. Τον περίμενα αλλιώς από έναν βενετό μηχανικό της εποχής.

Είναι όμως μεγάλη η ευτυχία του ενεργού χαρτογράφου όταν ο σπάνιος χάρτης που βλέπει τυχαία και ανεπίσημα σε ένα τραπέζι μουσείου και δεν μπορεί ούτε καν να αγγίξει, πόσο μάλλον να μελετήσει, βγαίνει στο φως, λαμπρός και έτοιμος να σου προσφερθεί για μελέτη, δώρο ενός φωτισμένου εκδότη. Αυτή είναι η περίπτωση του ΠΙΤΚ που έκδωσε σε σμίκρυνση τον μοναδικό αυτό χάρτη του Attar συνοδευμένο από μια προσεκτική μελέτη σε τρία μέρη, με παραρτήματα τεκμηρίωσης, 43 εικόνες λεπτομερειών και με τη προσθήκη, την τόσο χρήσιμη για τον μελετητή και τον ενθουσιώδη χαρτογραφόφιλο, ενός εύχρηστου οπτικού δίσκου (cd-rom), δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την πίστη του Ιδρύματος στις νέες ψηφιακές τεχνολογίες.

Έχει δίκιο η Λεονόρα Ναβάρη στην βιβλιοκρισία της να υποστηρίζει ότι η έκδοση του τόμου για τον χάρτη της Κύπρου του Attar είναι ένας σταθμός στη μελέτη της χωρογραφίας της νήσου, μια αφετηρία για νέες έρευνες του ιστορικού κυπριακού γεωχώρου και ανθρωποχώρου, μια παραδειγματική χαρτογραφική μελέτη. Από τη σκοπιά των ανθρωπιστικών επιστημών θα προσέθετα.

Τα τρία αποκαλυπτικά μέρη του κειμένου της σημαντικής αυτής έκδοσης αναφέρονται στην προέλευση και το κοινωνικό περίγυρο του χαρτογράφου, στα πλούσια φυσικά και ανθρωπογενή είδη των πληροφοριών που προσφέρονται από το θεματικό περιεχόμενο του χάρτη και σε αυτή καθ' εαυτή την ιστορία του και τη μειωμένη απήχηση που είχε στην αναγεννησιακή Ιταλία, σχετικά με την Κύπρο, παρ' όλο που το χαρτογραφικό του περιεχόμενο, κατά τους συγγραφείς της πραγματείας είναι το πλουσιότερο και πληρέστερο σχετικά με την φυσική και ανθρωπογενή χωρογραφία της νήσου.

Όμως ένας χάρτης δεν απεικονίζει μόνο θέματα από τον φυσικό και ανθρωπογενή κόσμο, αλλά και από τον γεωμετρικό και γι' αυτό τα πράγματα δεν εξαντλούνται εδώ, χάρις στην, όπως σημείωσα παραπάνω, στροφή του ΠΙΤΚ στον χαρακτήρα της, ας την πούμε, νέας σειράς των διαλέξεων για την κυπριακή χαρτογραφία. Έτσι, για παράδειγμα, στην δικιά μου υπό έκδοση μελέτη για τις ακτογραμμικές τυπολογίες των ιστορικών απεικονίσεων της νήσου, από τη σκοπιά της γεωμετρικής -χαρτογραφικής ανάλυσης, ο χάρτης του Leonida Attar παρουσιάζει ένα επιπλέον ενδιαφέρον για μια θεμελιώδη χαρτογραφική του αντίφαση. Ενώ είναι αναμφισβήτητος ο πλούτος του θεματικού του περιεχομένου, η ακτογραμμική του γεωμετρική αξιοπιστία είναι μειωμένη. Αν και η ιστορική περιγραφή, κατά τους Cavazzana και Grivaud βεβαιώνει ότι η σύνταξη του χάρτη βασίζεται σε «ακριβείς» τοπογραφικές μετρήσεις στο έδαφος, η χαρτομετρική μας ανάλυση απο-

καλύπτει το αντίθετο: Ο χάρτης του Attar υποφέρει από αδυναμίες στην κλίμακα των γραμμικών μεγεθών, που μάλλον υποδηλώνουν ότι δεν μετρήθηκαν τέτοια μεγέθη. Αντίθετα, τα γωνιακά κριτήρια αξιολόγησής του χάρτη είναι κάπως καλύτερα, γεγονός που επιβεβαιώνει την αδυναμία του γραμμικού ή σημειακού αστρονομικού ελέγχου (αν τυχόν ποτέ υπήρξαν) κατά την αποτύπωση της νήσου από τον Attar. Είναι ενδιαφέρουσα νομίζω η απόδειξη ότι ο χάρτης του Attar του 1542 υπολείπεται συνολικά ως προς την πιστότητα του ακτογραμμικού προτύπου από εκείνον του Franco του 1570 τον πολύ γνωστό στη βιβλιογραφία και πρότυπο άλλων χαρτογράφων μέχρι τον 18^ο αιώνα, παρότι αυτός δεν παρουσιάζει τον αντίστοιχο θεματικό πλούτο.

Χρησιμοποίησα το παράδειγμα του χάρτη του Attar και της έκδοσης που τον αναδεικνύει, δανειζόμενος επιπλέον στοιχεία από αναμενόμενη έκδοση του ΠΙΤΚ, που νομίζω ότι ενισχύουν και διευρύνουν το κεφάλαιο αυτό της κυπριακής χαρτογραφίας όχι μόνο για να προβάλλω το πλέον πρόσφατο εκδοτικό επίτευγμα του Ιδρύματος, αλλά και για να δείξω την ωφελιμότητα της πολιτικής του ΠΙΤΚ σε αυτή τη νέα φάση της συμβολής του, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνομαι, για μια βαθύτερη και πλατύτερη παρέμβαση στην επιστήμη και τεχνολογία των ιστορικών χαρτών. Πιο προωθημένη, πλουραλιστική, σύγχρονη και τολμηρή.

Είμαι βέβαιος ότι σήμερα, με το ΠΙΤΚ στο κέντρο, η θέση της Κύπρου στο διεθνές στερέωμα της ιστορικής χαρτογραφίας ενισχύεται ακόμα περισσότερο. Σε αυτό συμβάλλουν και δυναμικοί κύπριοι συλλέκτες, όπως η Σύλβια Ιωάννου, που και αυτή προσβλέπει φωτισμένα στη δημόσια αξιοποίηση της συλλογής της. Όλα αυτά ενισχύουν την ανάπτυξη, τον εμπλουτισμό και την παγίωση εν τέλει μιας ξεχωριστής κυπριακής χαρτογραφικής παράδοσης και αριστείας σε διεθνές επίπεδο, που είναι πλέον διακεκριμένη και αξιοθαύμαστη.

